

УДК 811.161.2:811.162.1

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2023.286196>

Т. В. Охріменко

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: tv.okhrim@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0657-6727>

КОНЦЕПТОСФЕРА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ГРОШОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Abstract

The article examines the features of verbalization and the ways of conceptualizing cross-language phraseological equivalents and analogs in the field of monetary relations based on the material of Polish and Ukrainian lexicographic sources. Both structural and linguosemiotic methods of finding cross-linguistic phraseological parallels – “from meaning to form” and “from form to meaning” used in this research proved their effectiveness. The first method helped collect linguistic material and analyze phraseological equivalents and analogues of the conceptual sphere of monetary relations, which acquire additional attribution in translation, are metaphorically reinterpreted in the code of intangible values or material low-level values, form synonymous series with variant-characteristics and reflect common Slavic traditional folk imagery. By employing the method of correlation of the worldview and lexical semantics, the method of the thematic principle of language material distribution I built a linguistic and cultural model of the conceptual sphere of monetary relations of closely related ethnic groups. The core of the conceptual sphere contains the folk-poetic proto-concept WEALTH, the generic concept PIENIĄDZE / MONEY, the related species concept SMALL PAYMENT MEANS and the historical concepts GOLD, SILVER, METAL. The main space of the conceptual sphere of monetary relations is occupied by the anthropic sphere (the conceptualization of national character traits, extra-national anthropic types, a person’s appearance and biological characteristics, the most necessary physical and material things, such as food, clothing, housing, work, and spiritual ones, such as beliefs. On the periphery of the conceptual sphere of monetary relations there are linguistic and cultural concepts which designate economic phenomena and cosmocentric characteristics of existence. The linguosemiotic method of searching for linguistic material “from form to meaning”, helped describe a special type of cross-language phraseological units, which demonstrate “non-monetary” semantics, but receive such a formal expression that in one language is associated with the sphere of monetary relations, and in the other one causes lacunarity.

Keywords: linguistic worldview, interlanguage phraseological equivalents, analogs and non-equivalents, conceptual sphere of monetary relations.

Анотація

У статті досліджено особливості вербалізації та шляхи концептуалізації міжмовних фразеологічних еквівалентів та аналогів царини грошових відносин на матеріалі польських та українських лексикографічних джерел. Продемонстровано дієвість структуральних і лінгвосеміотичних методів пошуку міжмовних фразеологічних паралелей – “від значення до форми” і “від форми до значення”. За допомогою першого методу пошуку мовного матеріалу та методу структурного аналізу лексичного значення опрацьовано фразеологічні еквіваленти та аналогі концептосфери грошових відносин, які набувають у перекладі додаткової атрибуції, метафорично переосмислюються в код нематеріальних цінностей або матеріальних цінностей малої вартості, утворюють синонімічні ряди з варіантами-характеристиками та відображають спільнослов’янську традиційно-народну образність. Використання методу співвіднесення картини світу і лексичної семантики, методу тематичного принципу розподілу мовного матеріалу допомогло побудувати лінгвокультурну модель концептосфери грошових відносин близькоспоріднених етносів. В ядрі концептосфери міститься народнопоетичний протоконцепт БАГАТСТВО, родовий концепт PIENIĄDZE / ГРОШІ, дотичні до них видовий концепт ДРІБНІ ПЛАТІЖНІ ЗАСОБИ та історичні концепти ЗОЛОТО,

СРІБЛО, МЕТАЛ. Основний простір концептосфери грошових відносин займає антропна царина (концептуалізація рис національного характеру, позанаціональних антропних типів, зовнішнього вигляду людини та її біологічних характеристик, найнеобхіднішого тілесно-матеріального (їжі, одягу, житла, роботи) та духовного (вірувань)). На периферії концептосфери грошових відносин є мовно-культурні концепти на позначення економічних явищ та космоцентричних характеристик буття. За допомогою лінгвосеміотичного методу пошуку мовного матеріалу “від форми до значення” описано особливий тип міжмовних фразеологізмів, які демонструють “позагрошову” семантику, але отримують таке формальне вираження, яке в одній мові пов’язується зі сферою грошових відносин, а в іншій спричиняє лакунарність.

Ключові слова: мовна картина світу, міжмовні фразеологічні еквіваленти, аналоги і безеквіваленти, концептосфера грошових відносин.

Вступ. У широкому колі кросдисциплінарних об’єктів дослідження сучасної глобалізованої науки перебувають особливі суспільні відносини, що спираються на універсальний закон грошового обігу як сутності споживацького суспільства та віддзеркалюються в просторі мови і культури. Гроші як знаки вартості, що при купівлі-продажу виконують роль загального еквівалента товарів, послуг та, ширше, виражають ціннісний складник усіх об’єктів матеріального світу, піддаються концептуалізації (мовно-ментальній структурації та оптимізації етнічної картини світу) й утворюють ґрунт для унікального лінгвокультурного феномена, який відображає специфіку світосприйняття носіїв мови, визначає національні, зокрема слов’янські, традиції грошових відносин (Охріменко, 2019) і найповніше реалізується в лексико-семантичній і фразеологічній системах організації мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбудова цілісної, багатшарової концептуальної сфери (концептосфери) грошових відносин на матеріалі таких близькоспоріднених (ще з праслов’янської доби) мов та культур, як українська і польська, знаходиться на етапі потужного становлення у зв’язку із взаємопроникненням мовних елементів внаслідок постійних геополітичних і соціокультурних контактів Польщі та України, особливо у світлі сучасної активної допомоги.

Аналіз грошової концептосфери у фразеологічному фонді польської та української мов потребує дослідження з опертям на доробок компаративістів з аналізу інших концептосфер цих лінгвокультур, зокрема паремійної вербалізації стереотипних національних уявлень поляків та українців з описом статусного кваліфікаційного маркування, вибором пріоритетів у колективній свідомості та описом конвергентних-дивергентних ознак (Мирошніченко, 2018). Встановлення кількісних показників корпусу “нумізматичних фразеологічних одиниць” в ідіоматичному багатстві мови, зокрема польської мови, лексичного реєстру назв грошових одиниць у фразеології мови, з урахуванням варіювання семантики, із розподілом на тематичні групи, з орієнтацією на шкалу високої-невисокої, продуктивної-непродуктивної фразеологічної активності, визначення антропоморфної вибірковості фразеологічної семантики з варіативно-синонімічними відношеннями в межах тематичних груп заслуговує на увагу при функціонально-семантичному дослідженні фразеологізмів із компонентами – назвами грошових одиниць (Крайчинська, 2004). Однак для аналізу концептосфери грошових відносин потребуємо ширшого корпусу фразеологічних одиниць – не лише із назвами грошових одиниць, а й інших дотичних груп лексики з розподілом на тематичні групи.

Компаративні студії, присвячені функціонально-семантичному аналізу слов’янської фразеології з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць, демонструють пошук семантичних зв’язків номінативних компонентів грошових одиниць із первинним, етимологічним значенням, проєкцією на

похідне, фразеологічне, і окресленням найпоширеніших способів переосмислення лексичного значення слів на позначення грошових одиниць (метафора, метонімія і синекдоха щодо збірного поняття “гроші взагалі”), визначальною вважаємо й вказівку на пейоративність і антропоморфність як перманентні специфічні ознаки фразеологічної семантики грошових номінацій (Унук, 2000).

Спроба побудови електронного фразеологічного польсько-українського словника – важлива для сучасної слов'янської лексикографії. Цікавим є аналіз “активної” фразеології (спрямованої на комунікацію та живе повсякденне мовлення), обраної за результатами анкетування та інноваційним принципом, з власними методами групування матеріалу для “Лексикону польської та української активної фразеології”, послугуванням терміном “фразеологічна культурема”, з урахуванням еволюції ФО у сучасних мовах (Tymoshuk & Sosnowski, 2017).

Для аналізу концептосфери фразеологізмів грошових відносин у польській і українській лінгвокультурах потребуватимемо покликань на сучасні фундаментальні контрастивні дослідження польської та української мови і культури (зокрема, Кононенко, 2012) – в аспекті зіставлення мовних картин світу поляків та українців, у системному описі міжмовних співвідношень на різних рівнях (фонетики, морфонології, фоностилістики, лексикології, фразеології, словотвору, морфології, синтаксису, у тому числі з урахуванням походження та вживання слів і висловів, стильової та діалектної диференціації, міжмовної еквівалентності / безеквівалентності), а також із заувагами про історію становлення української та польської мов. Загальномовознавчу інформацію отримуємо і в оглядових розвідках стосовно міжмовних польсько-українських порівнянь на лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях у векторі контрастивно-альтернативного вивчення мов у рамках науки глотодидактики, зокрема при викладанні польської мови в українськомовній аудиторії (Гольтер, 2017).

Мета статті – аналіз особливостей вербалізації (словесної демонстрації) та шляхів концептуалізації (мовно-ментальної структурації та оптимізації етнічної картини світу) фразеологізмів на позначення грошових відносин у польській та українській мовах **на матеріалі** одного із сучасних двомовних, польсько-українських фразеологічних словників не лише сучасної, а й традиційної лексики (Piasecka & Tulina-Blumental, 2016) із побіжним використанням корпусів іншої фразеологічної лексикографії України та Польщі (Kłosińska, 2005; Fliciński, 2010; Словник фразеологізмів української мови, 2003). Загальна кількість ФО, дотичних до сфери грошових відносин і досліджених у наведених лексикографічних джерелах, – 223 одиниці.

Завдання статті: з'ясувати обсяг понять “еквіваленти”, “аналоги” в колі явищ міжмовних фразеологічних паралелей, описати особливості їхньої лексико-семантичної структури, шляхи осмислення і переосмислення; побудувати лінгвокультурну модель концептосфери грошових відносин у межах мовної картини світу близькоспоріднених етносів, окреслити ядро та периферію концептосфери відповідно до тематичного принципу розподілу лексикографічного матеріалу польської та української мов.

Методи та методологія дослідження. Методологія дослідження передбачає звернення до структуральних та лінгвoseміотичних методів пошуку міжмовних фразеологічних паралелей – “від значення до форми” і “від форми до значення”; використання тематичного принципу розподілу мовного матеріалу; залучення методу структурного аналізу лексичного значення та семантичної структури слів; врахування принципу співвіднесення картини світу і лексичної семантики та

побудови лінгвокультурної моделі концептосфери в межах мовної картини світу з виділенням ядра і периферії концептосфери, з розподілом за шкалою високої-невисокої, продуктивної-непродуктивної фразеологічної активності.

Для цього дослідження актуальним є звернення не лише до “активного лексикону” фразеологізмів, який використовується в розмовному та сучасному письмовому, електронному комунікативному мовленні (Тимошук et al., 2014; Tymoshuk & Sosnowski, 2017), а й до широкого кола одиниць на позначення універсальної, поширеної в різних жанрах сфери комунікації – грошового обігу, об’єктивованому у фразеологічному фонді польської та української мов (Piasecka & Tulina-Blumental, 2016).

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. А. Пясецька та І. Блюменталь, авторки сучасного польсько-українського фразеологічного словника (Piasecka & Tulina-Blumental, 2016), розуміють фразеологію в широкому значенні, включаючи до аналізованого корпусу ідіоми й усі відтворювальні одиниці, які мають стабільний характер семантично-синтаксичних зв’язків між їхніми компонентами та такі, що відтворюються і функціонують у мові в постійній, майже незмінній формі (Пясецька & Блюменталь, 2015, с. 239). Таким широким розумінням фразеології послуговуються почасти і в сучасній термінології українського мовознавства. Так, в енциклопедії “Українська мова” та в тлумачному словнику лінгвістичних термінів зазначається, що прислів’я, приказки, приповідки, крилаті вислови, які традиційно належать до паремій, долучаються до окремих груп “фразеологічних утворень”, “фразеологічних виразів”, різновидів “фразеологічних одиниць” (Русанівський, 2004, сс. 770–772; Єрмоленко, 2001, с. 194).

У цьому дослідженні при аналізі матеріалу польської та української мов послуговуватимемося терміном “фразеологізм” у широкому значенні, позначаючи ним усталені звороти та вислови, які виступають семантично цілісним і синтаксично неподільним мовним знаком та регулярно відтворюються в мові як фразеологічної одиниці.

Лінгвоконцептуальний аналіз фразеологізмів польсько-українського фразеологічного словника (Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny, 2016) демонструє наявність фразеологічних паралелей концептуалізації грошових відносин. У сучасних перекладознавчих працях міжмовні фразеологічні паралелі, які отримують у мові перекладу абсолютний відповідник, мають назву “еквівалентів” (повних чи неповних), напр., *Placić (odpłacać, odpłacić) tą samą monetą* ‘odwzajemniać się komuś w taki sam sposób’ – *Платити (відплатити) тим же (тією самою монетою)*; *Brać (wziąć, przyjąć) co za dobrą monetę* ‘traktować czyjeś słowa, zamiary serio, nie dostrzegając lub nie chcąc dostrzec fałszu, ironii, podstęp’ – *Брати (узяти) що за чисту монету (за щирю правду, за щире золото)*. Якщо ж фразеологічна одиниця вихідної мови лише частково подібна до фразеологізму в мові перекладу і її перекладають за допомогою варіанта, маємо “аналогії”, напр., *Czuć się jak pączek w maśle* ‘żyć szczęśliwie, w dobrobycie; w luksusowych warunkach; bez zmartwień’ – *купатися, як сир у маслі; плавати, як вареник у маслі; плавати, як вареник у сметані; плавати, як пампук в олії*; *Mieć pieniędzy jak lodu* ‘mieć bardzo dużo pieniędzy, być bardzo bogatym’ – *мати грошей, як сміття; (і) кури не клюють грошей у кого; Тани як barszcz* ‘bardzo tani’ – *дешева юшка на киселі; Słona cena* ‘wysoka cena’ – *ціни кусаються*.

Фразеологічна одиниця, яка не має в мові перекладу ні еквівалентів, ні аналогів, тобто жодних паралелей, і варіанти її перекладу не наведені в словнику, а в мові перекладу вона може передаватися іншими засобами, не фразеологічними,

а описовими, маємо “безеквіваленти”. Безеквівалентна лексика (або лакунарність), яка не має еквівалентів і аналогів, паралелей, є національно-специфічною і найбільш цікавою з погляду дослідження лінгвокультури, напр., *Urodzić się ze srebrną łyżką w ustach* ‘urodzić się w zamożnej rodzinie i mieć z tego powodu zapewnione szczęście w życiu’; *Lepszy gość* ‘mężczyzna bogaty, hojny, stojący wysoko w hierarchii społecznej’; *Postawić dolary przeciwko orzechom* ‘być czegoś pewnym, być przekonanym do swojej racji’; *Jak ciepłe bulki / bułeczki* ‘o czymś, co cieszy się dużym zainteresowaniem i dlatego rozchodzi się, sprzedaje się szybko’; *Robić bokami* – 1. ‘być zmęczonym’ 2. ‘mieć kłopoty finansowe’. Укр. як нова коніюка – ‘чепурний, охайно вдягнений, чистий’; *siłdimiti / wicimiti w kogoś na шиї* – ‘фінансово залежати від когось’; *torгувати зубами* – ‘усміхатися широкою усмішкою, шкірити зуби’.

Членування міжмовних фразеологічних паралелей на еквіваленти та аналоги є логічним, зрозумілим і тому поширеним у сучасних перекладознавчих студіях, однак міжмовні фразеологічні паралелі можуть дослідники розглядати і в межах іншої класифікації, спрямованої на широке розуміння явища еквівалентності, яке містить у собі протилежне поняття – безеквівалентність. Так, за типологією Добровольського-Піірайнен (Dobrowol’skiј & Piirainen, 2005), якої дотримуються в “Лексиконі польської та української активної фразеології” (Tymoshuk & Sosnowski, 2017), виділяють такі види “еквівалентів”: “абсолютні”, “часткові”, “паралельні” і “нульові”. Наведемо авторські ілюстрації еквівалентів, які у своїй більшості перебувають поза розглядом сфери грошових відносин, однак яскраво демонструють розлоге поняття еквівалентності в польській та українській мовах: “абсолютні еквіваленти” (пол. *kropła w morzu (potrzeb)* – укр. *крапля в морі*; пол. *królik doświadczalny* – укр. *піддослідний кролик*; пол. *głodny jak wilk* – укр. *голодний як вовк*), “часткові еквіваленти” (пол. *dać w łapę* – укр. *дати на лапу*; пол. *palce lizać* – укр. *пальчики оближеш*), “паралельні еквіваленти” (пол. *być dobrej myśli* – укр. *не падати духом*; пол. *czuć do kogoś miętę* – укр. *нерівно духаму*; пол. *bulka z masłem* – укр. *раз плюнути*), “нульові еквіваленти” (пол. *czeski błąd* – укр. описовий еквівалент: *друкарська помилка, описка*; пол. *sto lat za Murzynami* – укр. описовий еквівалент: *відсталий, малорозвинений*) (Tymoshuk & Sosnowski, 2017, сс. 273–274).

Компоненти з назвами грошових одиниць поряд із номінаціями на позначення збірного поняття грошей утворюють високопродуктивний шар польсько-українських фразеологічних еквівалентів та аналогів. Доречно про “високу фразеологічну активність” родової назви грошових одиниць “pieniądze” та видової назви “grosz” пише Крайчинська (2004, с. 13). Такі міжмовні фразеологічні еквіваленти відбивають концептосферу грошових відносин із родовим концептом PIENIĄDZE / ГРОШІ в кореляції з видовим концептом ДРІБНІ ПЛАТІЖНІ ЗАСОБИ. У поле останнього концепту входять численні номінації – *grosz, cent, грош, коніюка, шаг, шеляг, лєнта* тощо: *Kto nie ma grosza przy duszy* ‘o kimś, kto nie ma żadnych pieniędzy, jest bez środków do życia’ – *Коніюки (гроша) нема (немає) за душею у кого*; *Placić (odpłacać, odpłacić) tą samą monetą* ‘odwzajemniać się komuś w taki sam sposób’ – *Платити (відплатити) тим же (тією самою монетою)*; *Rzucić pieniądze (pieniędzmi)*; *rozzucić, syrać pieniądze* ‘być rozrzutnym, wydawać dużo pieniędzy’ – *Сунати грішми (грошима, червінцями)*; *Wdowi grosz* ‘niewielka suma ofiarowana na wspólny cel przez osobę niezamożną kosztem wyrzeczeń, z serca’ – *Лєнта вдовиці* та ін.

Позитивно чи зневажливо оцінювані, образно насичені, персоніфіковані, пестливі чи фамільярні народні вислови грошових номінацій малої вартості з-посеред назв усіх монет на території слов’янських земель зазначені ще в “Словарі української

мови” Б. Грінченка (*Словарь української мови*, Т. 1, 1958, с. 328; *Словарь української мови*, Т. 2, 1958, с. 282). Наприклад, на теренах України “грош” вартував пів копійки, унаслідок чого виникали переосмислення зі значенням малого, але зрозумілого, близького для пересічної людини (укр. зменшувально-пестливе *грошик, грошики, грошенята*, пол. *groszek*) або ж утворювалися номінації за значенням чогось мало суттєвого, незначущого, дріб’язкового (укр. фамільярне “грошва”, просторічне “гроші”, пол. “*grosz*” – ‘*drobna moneta*’, *grosze* – ‘*niewielka suma pieniędzy*’). З огляду на наведені приклади можна відзначити, що висновок дослідників про антропоморфність у супроводі лише пейоративності як перманентних специфічних ознак фразеологічної семантики грошових номінацій (Унук, 2000) не завжди збігається з реальною мовною практикою, засвідченою в словниках.

За лінгвоконцептуальним аналізом грошових фразеологізмів польсько-українського фразеологічного словника (2016) вбачаємо фразеологічні аналоги концептосфери грошових відносин у висловах польської та української мов, які в іншій мові змінюють чи позбуваються нумеративності, набувають іншої ознаки (*добрий, щирий, чистий*), метафорично переосмислюються в коді інших, нематеріальних, цінностей (*слово, правда, золото*): *Wtrącać (wtrącić) swoje trzy grosze* ‘odzywać się, nie będąc pytany, wypowiedziadać niepotrzebnie swoje zdanie’ – *Додавати (докидати, додати, докинути) сливце; Браć (wziąć, przyjąć) co za dobrą monetę* ‘traktować czyjeś słowa, zamiary serio, nie dostrzegając lub nie chcąc dostrzec fałszu, ironii, podstęp’ – *брати (узяти) що за щиру правду (за щире золото, за чисту монету)*.

Синонімія фразеологічних аналогів та еквівалентів як свідчення асиметричного характеру фразеологічного знака (поруч із перенесенням, переосмисленням значення) утворюється також із використанням нумеративного коду, набуття нових характеристик (*зламаний, щербатий, зламаний, popsowany*), а також за допомоги традиційно-народної образності, спільної для слов’янства (*łód, woda, kręga, вода, зерно, сміття, ziarno, śmieci*): *Coś (jest) niewarte (nie jest warte) trzech groszy, złamanego grosza; ktoś (jest) niewart (nie jest wart) trzech groszy, złamanego grosza, szeląga* ‘ktoś jest oceniany negatywnie, nie zasługuje na zaufanie’ – *зламано гроша (шага, шеляга) не вартий (не варт) хто; копійки щербатої не вартий (не варт) хто; копійка (гріш) ціна кому; Mieć pieniędzy jak lodu* ‘mieć bardzo dużo pieniędzy, być bardzo bogatym’ – *мати грошей, як сміття; (i) кури не клюють грошей у кого; Pieniądze idą (płyną) jak woda* ‘pieniądze są szybko wydawane’ – *гроші течуть крізь пальці; гроші йдуть, як вода крізь решето*.

До міжмовних польсько-українських фразеологічних паралелей, які потужно функціонують у межах концептосфери грошових відносин і можуть бути марковані високою, продуктивною фразеологічною активністю, входять не лише вислови з назвами грошових одиниць, а й фразеологічні звороти із задавленою концептуалізацією. Так, народнопоетичний протоконцепт багатство представлено, зокрема, в опозиціях *бідний – багатий; біда, горе, нужденність, злидні – багатство, розкіш*: *Klepać biedę* ‘żyć w niedostatku, być bardzo biednym’ – *Біду тягти (терти)*. Історичні концепти золото, срібло, метал демонструють силу впливу первинних грошей як універсальних засобів вартості: *Obiecować złote góry skrzydl.* ‘obiecować wielkie korzyści materialne, zwykle bez zamiaru spełnienia tej obietnicy’ – *обіцяти золоті гори крил*.

Слід зауважити, що фразеологічні еквіваленти й аналоги сфери грошових відносин із назвами супутніх економічних явищ (приміщень, процесів, інституцій грошової культури), які знаходяться на периферії концептосфери, однак у сучасному мовленні виявляють високу продуктивність, різняться за шкалою оцінювання і

спроможні заступати прото- та історичні концепти. Такими є актуальні концепти БОРГ, ПОЗИКА, ЦІНА, КАПІТАЛ, СТАНОВИЩЕ, ПОЗИКА, ЯРМАРОК, БАНК, DŁUG, KREDYT, CENA, TANI – DROGI, KUPIĆ-POTARGOWAĆ, PŁACIĆ, PROCENT, RACHUNEK, KONTO, BIZNES, SKLEPY, KAPITAŁ, KOSZT, HIPOTEKA, INTERES, DOCHODY, KUPONY, TARYFA, AWANS, BANK, AKCJE, PREMIA, SUMA, HANDEL, RYNEK, TARG, HOŁD, STANOWISKO тощо: *Zadłużyć się po uszy; być (siedzieć, tkwić, tonąć) w długach* ‘bardzo się zadłużyć’ – *влізти, залізти (влізати, залізати) в борги; загрузнути в боргах; топитися в позиках; Dawać (dać) fory* ‘wyróżniać, faworyzować kogoś, stosować wobec kogoś taryfę ulgową, zapewnić komuś uprzywilejowaną pozycję, protegować kogoś’ – *давати (дати) фору; Za wszelką cenę; bez względu na cenę* ‘obowiązkowo, bez względu na poniesiony koszt, wysiłek, niesprzyjające okoliczności, przeszkody’ – *за всяку ціну; Kupić nie kupić, potargować można przysł.* ‘o targowaniu się dla zasady, niekoniecznie w celu nabycia danej rzeczy’ – *купив не купив, а поторгуватися можна.*

Розгалуженою в польсько-українському фразеологічному словнику (Piasecka & Tulina-Blumental, 2016) є антропна концептосфера міжмовних фразеологізмів грошових відносин – від рис характеру людини, її зовнішнього вигляду та біологічних характеристик, від найнеобхіднішого тілесно-матеріального, тобто їжі, одягу, помешкання, до духовних потреб, тобто вірувань:

1) антропні лінгвотипи зі статусним кваліфікаційним маркуванням, із національно-специфічним, загальнослов'янським чи інтернаціональним обрисом людських характеристик (БАГАТИЙ та ЗЛИДЕНЬ у мовній картині світу поляків та українців; ЖАДІБНИЙ, СКУПИЙ; КУПЕЦЬ та ін.): *Bogaty jak Krezus* ‘bardzo bogaty, zamożny’ – *Багатий, мов Крез; Każdy kupiec swój towar chwali; każda pliszka (liszka, sroka, srocza) swój ogonek (ogon) chwali* ‘każdy lubi się chwalić i przypisywać sobie zasługi, często bezpodstawnie’ – *кожний купець свій товар хвалить; усяк кулик до свого болота звик; каждая жаба свое болото хвалить; каждая лисица свій хвостик хвалить; Chytry, skary dwa razy traci przysł.* ‘skarstwo nie porłaca’ – *линивий двічі робить, а скупий два рази платить;*

2) релігійні одухотворені образи сакральної сфери, напр., БОГ, ЧОРТ: *Bogatemu (to i) diabeł dziecko kołysze* przysł. ‘człowiekowi bogatemu sprzyjają nawet takie okoliczności, które innym szkodzą’, ‘ludziom bogatym zawsze sprzyja szczęście’ – *багатому чорт діти (дітей) колише, а бідному то і няньки немає;*

3) голе тіло людини, тіло з оголеною шкірою: *Drzeć (zedrzyć) skórę z kogo; obdzierać (łupić, obłupić, złupić) kogo ze skóry* ‘wyzyskiwać kogoś materialnie, brać za coś zbyt wysokie opłaty, wyznaczać zbyt wysokie ceny’ – *обдирати (обдерти) шкуру з когось; облуплювати (облупити) як (мов, наче) липку когось; обдирати (обідрати, обібрати) до нитки (до ниточки) когось;*

4) анатомічні антропні складники, частини тіла людини, функції людського тіла, напр., ГОЛОВА, НОГА, ГОЛОС: *Żuć na wysokiej stopie* ‘żyć w rozkoszy, bogactwie, wydawać dużo pieniędzy na gospodarstwo domowe’ – *жити на широку ногу;*

5) різного роду вмістилища грошей, антропні (РУКА, ЛАПА, ЖМЕНЯ, ПАЛЬЦІ) ПОРУЧ ІЗ НЕАНТРОПНИМИ (ГАМАНЕЦЬ, КИШЕННЯ, МІШОК, ТОРБА): *Nabijać (zbijać, nabić, napełnić) kieszenie (kaszę)* ‘zarabiać, zdobywać dużo pieniędzy’ – *напихати (набивати, напхати, набити, напакувати) кишеню (калитку, кашук);*

6) одяг людини, ткацтво, прядіння як традиційні ремесла, напр., СОРОЧКА: *Zostać w jednej koszuli* ‘znaleźć się w biedzie, stracić niemal cały dobytek’ – *залишитися (лишитися, зостатися) в одній сорочці (без сорочки);*

7) житло людини, помешкання, напр., ХАТА: *Czym chata bogata (tym rada)* przysł. ‘powiedzenie zachęcające gości przy stole do jedzenia’, ‘o sytuacji, kiedy

gospodarze przyjmują gości najlepiej jak potrafią' – *чим хата багата, тим (вітати) рада*;

8) їжа, напр., ХЛІБ, ПТАШИНЕ МОЛОКО: *Ciężki kawałek chleba* 'заробки, które zdobywa się ciężką pracą' – *тяжкий хліб*; *Nie satym chlebem człowiek żyje* 'człowiek potrzebuje nie tylko rzeczy materialnych, ale i przeżyć duchowych' skrzydl. – *не хлібом єдиним крил.*; *Brak (brakuje) komu tylko (chyba) ptasiego mleka* 'ktoś żyje w dobrobycie, ma wszystko, czego zapragnie' – *тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (не вистачає, бракує) комусь*.

У вказаному вище словнику виявлено й позаантропну концептосферу фразеологізмів грошових відносин, яка містить космоцентричні характеристики Всесвіту та водночас найважливіші координати світу людини – час і простір, першоелементи буття та навколишню природу, а також переосмислення грошей, загалом матеріальних цінностей малої вартості в категоріях чогось малого, дріб'язкового, але зрозумілого, близького для пересічної людини:

1) час, напр., ГОДИНА, ДЕНЬ: *Odłożyć co na czarną godzinę* 'zgrupować pewną kwotę pieniędzy dla zabezpieczenia się na wypadek kłopotów materialnych' – *на (про) чорну годину (чорний день) (відкладати) щось*;

2) рух вгору – вниз, просторове місцезнаходження вверху – внизу, напр., ДНО: *Beczka, studnia, worek bez dna* 'o kimś lub o czymś, w co wkłada się dużo pracy, pieniędzy bez widocznego efektu' – *бездонна бочка*;

3) атмосферні явища, зокрема ВІТЕР, ВОДА, ХОЛОД, ЧОРНА ДІРА: *Biednemu zawsze wiatr w oczy (wieje)* przysłowie 'człowiek biedny zawsze musi liczyć się z przeciwnościami losu, człowieka biednego zawsze spotykają niepowodzenia, człowieka biednego spotykają większe nieszczęścia niż innych ludzi, wiecie mu się gorzej niż bogatemu' – *бідному все вітер в очі віє*;

4) фауна, напр., БИК, КОРОВА, КУРА, ІНДИК: *Zamienić byka na indyka* przysł. 'o niekorzystnej zamianie lub transakcji', 'operacja handlowa dotycząca kupna lub sprzedaży towarów lub usług', 'umowa handlowa na kupno lub sprzedaż towarów lub usług; też: zawarcie takiej umowy' – *проміняти бика на індика*;

5) малі частки речей, дріб'язок, напр., ДРІБНОТА: *Rozmieniać się na drobne* 'zajmować się drobiazgam, wykonywać różnorodne niewielkie prace, zamiast skupić się na jednej większej' – *розмінюватися (розмінятися) на дрібниці (на дрібноту)*.

Цікавими для аналізу концептосфери грошових відносин видаються фразеологізми, які можна виокремити за методом "від форми до значення". Відомо, що в електронному "Лексиконі польської та української активної фразеології" фразеологічні одиниці укладено за методом від значення до форми, а не навпаки, як у традиційних двомовних фразеологічних словниках, – від форми у мові-джерелі до форми в мові перекладу. Напр., *Beczka / worek / studnia bez dna* 'o kimś (czymś), kto (co) wymaga ciągłych nakładów' – *бездонна яма / бочка* 'про когось (щось), хто (що) вимагає постійних витрат' (Tymoshuk & Sosnowski, 2017, ss. 271–272). 'Про когось (щось), хто (що) вимагає постійних витрат' – спільне значення цих міжмовних фразеологізмів, за яким автори віднаходять форму вираження в польській і українській мовах.

Однак традиційний метод "від форми до значення" є достатньо дієвим і дозволяє побачити особливий тип міжмовних фразеологічних паралелей. Ідеться про фразеологізми, які в цьому випадку мають "позагрошову" семантику, але в результаті метафоричного переосмислення їхнє формальне вираження (хоча б в одній із зіставлених мов) пов'язується з новою конентною сферою – сферою грошових відносин. Напр., *Suszyć (szczyżyć) zęby* 'uśmiechać się szeroko' – *вишкіряти (шкірити, щирити) зуби; продавати зуби; сушити зуби; торгувати зубами* (Polsko-

ukraiński słownik frazeologiczny, 2016, с. 126) мають спільне значення ‘широко посміхатися, сміятися’, а в українській мові набувають словесної форми, дотичної до понять грошової царини – торгівлі, купівлі-продажу. Зокрема, у давнину при купівлі-продажу рабів і худоби дивилися на зуби, що свідчили про здоров’я “живого товару”. Отже, *продавати зуби, торгувати зубами* – вислів не лише метафоричного, а й метонімічного характеру побудови ФО.

Приклади подібного українського слововживання підтверджуються і в “Словнику фразеологізмів української мови”: *продавати зуби*, зневажл. ‘сміятися, реготати (перев. без причини)’. *Між людьми чесними зубів не продавай* (укр. присл.); *Але одного дня таки не витримав: він сказав їй, що взяв її не на те, щоб вона продавала зуби та реготалась з парубками* (М. Коцюбинський). В українській лінгвокультурі торгувати можна і витрішками, тобто ‘уважно розглядати щось чи когось, кокетувати’: *торгувати витрішками* ‘грайливо, весело поглядати, задивлятися на кого-небудь, кокетувати з кимось’. *Не мальовані вони красуні, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, витрішками не торгують* (Ю. Шовкопляс) (Словник фразеологізмів української мови, 2003, с. 717).

Зауважимо, що більшість сфер паралельної концептуалізації фразеологізмів грошових відносин відобразилися в словнику А. Пясецької і І. Блюменталь (Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny, 2016). Хоча за аналізом інших актуальних фразеологічних словників польської та української мов (Kłosińska et al., 2005; Fliciński, 2010; Словник фразеологізмів української мови, 2003), послуговуючись традиційним методом “від форми до значення”, можна виділити низку додаткових тематичних груп концептуалізації фразеологізмів грошових відносин – антропоцентричні, космоцентричні (флора) та абстрактно-наукові (поняття філософії, логіки, математики), які однак можуть стосуватися висловів лише в одній мові – українській чи польській:

1) покриття на тілі людини, які зміцнюють або забезпечують тіло людини, напр., *пир’я, хутро, жир: Obrosnąć/obracać w piórka / pierze* ‘stać się/stawać się zamożnym, uzyskać/uzyskiwać wyższy status w swoim środowisku’ – *вбратися у пир’я* ‘поліпшувати своє матеріальне становище; ставати заможним, багатіти’;

2) робота за гроші: *Czarna robota* ‘ciężka, męcząca, źle płatna praca, często fizyczna, przy której można się ubrudzić’ – *чорна праця*;

3) математичні та геометричні терміни (ПЛЮС, МІНУС, НУЛЬ, ЛІНІЯ): *Być na plusie* ‘nie być zadłużonym, mieć czegoś więcej w ostatecznym rezultacie’ – *бути в плюсі*;

4) флора, напр., КРОПИВА: *kropiw’iane сім’я*, зневаж. – ‘чиновники, які беруть хабарі’ (пол. niezrównana, з описовим чи іншим аналогом у польській мові);

5) загальнофілософські, логічні поняття (АРГУМЕНТ): *Szeleszczący argument* ‘łarówka’, укр. ‘хабар’; *Wytrącić komuś argument, argumenty (z ręki)* (пол. niezrównana, з описовим чи іншим аналогом в українській мові).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз особливостей вербалізації та шляхів концептуалізації фразеологізмів царини грошових відносин у польській та українській мовах відповідно до лексикографічного матеріалу цього дослідження продемонстрував дієвість структуральних і лінгвосеміотичних методів пошуку міжмовних фразеологічних паралелей – “від значення до форми” і “від форми до значення”.

За допомогою першого методу пошуку мовного матеріалу та методу структурного аналізу лексичного значення й семантичної структури слів опрацьовано фразеологічні еквіваленти і аналоги концептосфери грошових відносин, які набувають у перекладі додаткової атрибуції, метафорично переосмислюються в кодї нематеріальних

цінностей або матеріальних цінностей малої вартості (дріб'язкового, але зрозумілого, близького для пересічної людини), утворюють синонімії ряди з варіантами нових характеристичних ознак та з покликанням на спільнослов'янську традиційно-народну образність. Синонімія фразеологічних аналогів, еквівалентів поруч із перенесенням фразеологічного значення на інші концептосфери є результатом асиметричного характеру фразеологічного знака. Використання методу співвіднесення картини світу і лексичної семантики, методу тематичного принципу розподілу мовного матеріалу допомогло побудувати лінгвокультурну модель концептосфери грошових відносин у межах мовної картини світу близькоспоріднених етносів. В ядрі концептосфери є народнопоетичний протоконцепт БАГАТСТВО, родовий концепт PIENIĄDZE / ГРОШІ, дотичні до них видовий концепт ДРІБНІ ПЛАТІЖНІ ЗАСОБИ (позитивно чи зневажливо оцінювані, пестливі чи фамільярні, персоніфіковані, образно насичені, із традиційно-народною символікою) та історичні концепти ЗОЛОТО, СРІБЛО, МЕТАЛ (демонструють мотивацію первинних грошей як універсальних, позачасових засобів вартості).

Основний простір концептосфери грошових відносин займає антропна концептосфера – від концептуалізації рис характеру людини, національного характеру та позанаціональних антропних типів (БАГАТИЙ, злидень, жадібний, купець), зовнішнього вигляду людини та її біологічних характеристик, від найнеобхіднішого тілесно-матеріального (їжа, одяг, житло, робота, традиційні народні ремесла) до духовних потреб, вірувань.

На периферії концептосфери грошових відносин, з продуктивною фразеологічною активністю, є мовно-культурні концепти на позначення супутніх економічних явищ (ПОЗИКА, ЦІНА, КАПІТАЛ, БАНК, ВИДСОТОК тощо), які в сучасній лінгвокультурі поляків та українців спроможні заступати прото- та історичні концепти. Так само на периферії концептосфери, демонструючи вже меншу фразеологічну активність, розташовуються концепти на позначення космоцентричних характеристик буття та позаантропні концепти, які фіксують найважливіші координати світу людини (час і простір, першоелементи буття та навколишню природу, абстрактно-наукові, логіко-філософські та математичні поняття).

За допомогою другого лінгвосеміотичного методу пошуку мовного матеріалу (“від форми до значення”) описано особливий тип міжмовних фразеологічних паралелей, які представляють “позагрошову” семантику, але в результаті метафорично-метонімічного перенесення отримують таке формальне вираження (хоча б в одній із зіставлених мов), яке пов'язується зі сферою грошових відносин. Загалом питання метафорично-метонімічного перенесення цілісного фразеологічного значення з концептосфери грошових відносин на інші концептосфери потребує докладнішого вивчення.

Подальший лінгвокультурний аналіз об'єктивації ядра та периферії концептосфери грошових відносин на матеріалі польської та української мови зможе вказати на традиційні та новітні шляхи концептотворення та ціннісної орієнтації картини світу поляків і українців, особливості функціонування еквівалентної та, зокрема, безеквівалентної лексики в мовній картині світу слов'янства, описати національні традиції поведінки поляків та українців із грошми, а також доповнити наявний у лексикографічній практиці лексикон міжмовних фразеологічних відповідностей близькоспоріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Гольтер, І. М. (2017). Міжмовні порівняння польської та української мов: лінгводидактичний аспект. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки. Мовознавство”*, № 7, 44–47.

- Грінченко, Б. (Ред.). (1958). *Словарь української мови* (Т. 1). Вид-во Академії наук Української РСР.
- Грінченко, Б. (Ред.). (1958). *Словарь української мови* (Т. 2). Вид-во Академії наук Української РСР.
- Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., & Тодор, О. Г. (Ред.). (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Либідь.
- Кононенко, І. (2012). *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*. Варшава: Вид-во Варшавського ун-ту.
- Крайчинська, Г. В. (2004). *Функціонально-семантичний аналіз польських фразеологізмів з компонентами – назвами грошових одиниць* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Інститут української мови НАНУ].
- Мирошніченко, І. М. (2018). Паремійна концептуалізація дружини (на матеріалі польської та української мов). *Слов'янські мови*. 1 (13), 193–202.
- Охріменко, Т. В. (2019). Лінгвоконцептуальний статус знаків матеріальної культури слов'янства. *STUDIA LINGUISTICA*, 15, 116–129.
- Пясецька, А., & Блюменталь, І. (2015). Польсько-український фразеологічний словник (структура, зміст, перспективи). *Система і структура східнослов'янських мов* (с. 237–250). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Русанівський, В. М. (Ред.). (2012). *Словник української мови: Відставання – Гуральня* (Т. 3). Київ: Український мовно-інформаційний фонд.
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., & Зяблюк, М. П. (Ред.). (2004). *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія.
- Тимошук, Р. П., Вільчинська, Х. П., & Широков, В. А. (2014). Принципи укладання українсько-польського електронного фразеологічного словника. *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології*, 211–219.
- Унук, З. І. (2000). *Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць*. [Автореф. дис. канд. філол. наук]. Львів.
- Dobrowol'skij, D., & Piirainen, E. (2005). Cognitive theory of metaphor and idiom analysis. *Jezikoslovlje*, 6 (1), 7–35.
- Tymoshuk, R., & Sosnowski, W. (2017). About the Work on “The Dictionary of Active Polish and Ukrainian Phraseology”. *Conference: Svět v obrazech a ve frazeologii* (pp. 269–276). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Винник, В. О., Білоноженко, В. М., Гнатюк, І. С., Дятчук, В. В., Неровня, Н. В., & Федоренко, Т. О. (Ред.). (2003). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка.
- Fliciński, P. (2010). *Współczesny słownik frazeologiczny*. Poznań: Adam Mickiewicz University.
- Kłosińska, A., Sobol, E., & Stankiewicz, A. (2005). *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piasecka, A., & Tulina-Blumental, I. (2016). *Polsko-Ukraiński słownik frazeologiczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

REFERENCES

- Hol'ter, I. M. (2017). Mizhmovni porivniannia pol's'koi ta ukrains'koi mov: lnhvodydaktychnyj aspekt. *Naukovyj visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriia "Filolohichni nauky. Movoznavstvo"*, 7, 44–47.

- Hrinchenko, B. (Red.). (1958). *Slovar' ukrains'koi movy* (T. 1). Vyd-vo Akademii nauk Ukrain'skoi RSR.
- Hrinchenko, B. (Red.). (1958). *Slovar' ukrains'koi movy* (T. 2). Vyd-vo Akademii nauk Ukrain'skoi RSR.
- Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (Red.). (2001). *Ukrains'ka mova. Korotkyj tlumachnyj slovnyk linhvistychnykh terminiv*. Lybid'.
- Kononenko, I. (2012). *Ukrains'ka ta pol's'ka movy: kontrastyvne doslidzhennia*. Vyd-vo Varshavs'koho un-tu.
- Krajchyn'ska, H. V. (2004). *Funktsional'no-semantychnyj analiz pol's'kykh frazeolohizmiv z komponentamy – nazvamy hroshovykh odynyt's'* [Avtoref. dys. kand. filol. nauk, Instytut ukrains'koi movy NANU].
- Myroshnichenko, I. M. (2018). Paremijna kontseptualizatsiia druzhyny (na materialii pol's'koi ta ukrains'koi mov). *Slov'ians'ki movy*. 1 (13), 193–202.
- Okhrimenko, T. V. (2019). Linhvokontseptual'nyj status znakiv material'noi kul'tury slov'ianstva. *STUDIA LINGUISTICA*, 15, 116–129.
- Piasets'ka, A., & Bliumental', I. (2015). Pol's'ko-ukrains'kyj frazeolohichnyj slovnyk (struktura, zmist, perspektyvy). *Systema i struktura skhidnoslov'ians'kykh mov* (s. 237–250). Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova.
- Rusaniv's'kyj, V. M. (Red.). (2014). *Slovnyk ukrains'koi movy: Vidstavannia – Hural'nia* (T. 3). Kyiv: Ukrains'kyj movno-informatsijnyj fond.
- Rusaniv's'kyj, V. M., Taranenko, O. O., & Ziabliuk, M. P. (Red.). (2004). *Ukrains'ka mova. Entsyklopediia*. Ukrain'ska entsyklopediia.
- Tymoshuk, R. P., Vil'chyn's'ka, Kh. P., & Shyrovkov, V. A. (2014). Pryntsypy ukkladannia ukrains'ko-pol's'koho elektronnoho frazeolohichnoho slovnyka. *Prykladna linhvistyka ta linhvistychni tekhnolohii*, 211–219.
- Unuk, Z. I. (2000). *Slovats'ka j ukrains'ka frazeolohiia z komponentamy-nazvamy metrolohichnykh i hroshovykh odynyt's'*. [Avtoref. dys. kand. filol. nauk]. L'viv.
- Dobrovol'skij, D., & Piirainen, E. (2005). Cognitive theory of metaphor and idiom analysis. *Jezikoslovlje*, 6 (1), 7–35.
- Tymoshuk, R., & Sosnowski, W. (2017). About the Work on “The Dictionary of Active Polish and Ukrainian Phraseology”. *Conference: Svět v obrazech a ve frazeologii* (pp. 269–276). Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

DZHERELA ILYUSTRATYVNOHO MATERIALU

- Vynnyk, V. O., Bilonozhenko, V. M., Hnatiuk, I. S., Diatchuk, V. V., Nerovnia, N. V., & Fedorenko, T. O. (Red.). (2003). *Slovnyk frazeolohizmiv ukrains'koi movy*. Naukova dumka.
- Fliciński, P. (2010). *Współczesny słownik frazeologiczny*. Poznań: Adam Mickiewicz University.
- Kłosińska, A., Sobol, E., & Stankiewicz, A. (2005). *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piasecka, A., & Tulina-Blumental, I. (2016). *Polsko-Ukraiński słownik frazeologiczny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Дата надходження до редакції 21.05.2023
Ухвалено до друку 22.06.2023

Відомості про автора

<p>Охріменко Тетяна Володимирівна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, докторант, доцент кафедри східної і слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету</p> <p>e-mail: tv.okhrim@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>лінгвокультура, лінгвоміфопоетика, лінгвосеміотика; грошова культура слов'ян; образно- тропеїчна система народнопоетичного та художнього мовлення</p>
---	---	--